

İslam Hukukuna Göre İhtiyaç Fazlası Malların Biriktirilmesi

The Accumulation of Surplus Property According to Islamic Law

Mücahit Turgut¹

Öz

Bu makalede İslam iktisadının temel esaslarına değinilmiş ve ihtiyaç fazlası malları biriktirmenin câiz olup olmadığı tartışılmıştır. Giriş bölümünde bu konunun hem geçmişte hem de günümüz dünyasındaki önemine işaret edilmiş ve sosyal adaletin ciddi boyutlarda zedelandığı günümüz dünyasında bu konunun araştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra konuyla ilgili kavramlara, hangi şartlarda ne kadar ölçüde mal biriktirilebileceğine dair farklı görüşlere ve ileri sürülen argümanlara yer verilmiştir. Konuyla ilgili geçmişten günümüze öne sürülen muhtelif görüşler, objektif bir bakış açısıyla ele alınmış ve temel kaynaklar ışığında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Normal şartlarda İslam'da özel mülkiyet hakkının olduğu ve zekât/vergi dışında ayrıca zaruri haller ile genel kamu yararı haricinde bireylerin biriktirdikleri mallara devlet tarafından dokunulamayacağı tespit edilmiştir. Toplum içindeki çeşitli mağdur ve muhtaçların temel ihtiyaçlarının karşılanması için İslam'da çeşitli yardımlaşma ve dayanışma alternatifleri geliştirilmiştir ancak bu yardım kanallarının yetersiz kalması durumunda ihtiyaç fazlası mallara sahip olanların diyâneten bir sorumluluklarının olduğu, dolayısıyla malî sorumlulukların bazılarının iddia ettiği gibi sadece zekâtтан ibaret olmadığı sonucuna varılmıştır..

Anahtar Kelimeler: Mal, Servet, İhtiyaç, İktisat, Kenz, İddihar, İhtikâr

ABSTRACT

This paper discusses the basic principles of Islamic economy and investigates whether the permissibility of accumulating surplus goods. In the introduction, the importance of the subject is examined, in both past and contemporary contexts. In the main part, doctrines on the accumulation of property are described. Various perspectives on the conditions and circumstances necessary for the accumulation of property are examined. Opinions on the subject from past to present are discussed from an objective point of view and are evaluated in the light of the basic sources. It is determined that, under normal conditions, there is a right to private property in Islam, and the property that individuals accumulate cannot be touched by the state except under conditions of necessity and for the public benefit. Alternatives related to assistance and solidarity have

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mücahit Turgut, (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye
E-posta: senemmutlu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5241-4569

Başvuru/Submitted: 15.01.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
24.02.2021
Kabul/Accepted: 27.02.2021

Atf/Citation: XXXXXX. *İslam Tetkikleri Dergisi-*
Journal of Islamic Review 11/1, (Mart 2021):
329-356.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.862209>

been developed in Islam to meet basic needs in society, but this study concludes that those with surplus goods have a religious responsibility; their financial responsibilities do not consist only of *zakat*.

Keywords: Property, Wealth, Need, Economics, Kanz, Iddikhar, Stocking

EXTENDED ABSTRACT

Islam is a universalist religion and has addressed a range of social problems and determined key principles for the solution of others. Responses to some social and economic problems have been developed through the imposition of certain financial responsibilities through judicial or legal regulations on one hand and calls upon the religious sensitivities of individuals, that is, assertions of the morality of sharing on the other hand. One question for historical scholarship related to this field that has been discussed in relation to a range of conceptions, is the accumulation of surplus property. However, our research has found that this issue has not received the attention it deserves. Views on the subject have always remained between the lines of the interpretation of relevant verses, or the subject was only mentioned with reference to the *zakat* sections of the Hadith and the Fiqh. In this study, we have investigated the circumstances under which and the degree to which a Muslim can accumulate property and the degree to which one can benefit from such property.

We find four distinct views on the subject: a) The view that it is not permissible to accumulate surplus property; b) that it is not permissible to accumulate excessive property; c) that it is permissible to accumulate property without limit when sufficient *zakat* is given; d) and that there are financial responsibilities that go beyond *zakat*, and it is not permissible to accumulate property unless these responsibilities are fulfilled.

The most noteworthy representative of the first view was Abu Zer, one of the Companions of the Prophet. The third view was recorded as the opinion of the majority scholars. At present, some scholars seek to establish a relationship between the view of Abu Zer and socialist politics while also working to establish a relationship between the view of the majority and capitalism. Stark statements, such as that there are no financial obligations other than *zakat* or tax and that governance cannot intervene in private capital except by those means strike many as related to capitalist thought. From a theoretical point of view, socialism is close to the thought of Islam in the assertion that people's needs should be met, labor should be treated fairly, and exploitation should be opposed, if nothing else. It is also commonly found that Islam has important points of intersection with capitalism on the view that capital is important, and it is necessary to use it in the right way. However, we do not consider that Islamic economic thinking is associated with either socialism or capitalism. Those who find that it is not permissible in Islam to accumulate surplus property have drawn attention to individual religious responsibilities. However, to understand this to imply the right to collect surplus property by force and give it to those who need it, that is, to perceive this as a law that should be implemented is both incorrect and separates this idea from its essence.

We propose that the verdict on accumulating surplus property varies depending on period and basis, and *zakat* is not the only financial responsibility. In fact, so long as there are people on the breadline, it should not be permissible for wealthy individuals or governments to accumulate and protect surplus property. The Hazrat (Hz.) Prophet's financial administration, family life, and his general view of property and wealth indicate that this view is correct.

This perspective can be seen in a concrete way in the institution of brotherhood (Muâhât), established by Hz. Prophet (s.a.v.) between the Makkan immigrants and the Ansar from Medina, immediately after the Muslims immigrated from Mecca to Medina. The immigrants faced poverty and unemployment, and this problem was resolved thanks to the practice of brotherhood. Under these circumstances separate families lived and worked together as if they were members of a single family and could be even inherit from each other. Further, the fact that, during a period of economic difficulty in Medina, when a nomadic group arrived in Medina, the Hz. Prophet prohibited keeping the meat of sacrificed animal at home for more than three days shows that this view is right.

Giriş¹

İslam dini, tarihi süreç içerisinde yozlaştırılmış veya tahrif edilmiş olan itikadî ve ahlakî sorunları tashih etmek, toplumsal ve sosyal sorunları çözmek üzere gelmiş bir dindir. İlk vahyin indiği Mekke’de tevhid inancına davet eden ayetlerle beraber Allah yolunda infak etme, fakir ve yetimleri doyurarak engelleri aşma, özellikle darlığın olduğu günlerde köle ve esir gibi muhtaçları koruyup kollama anlamında bazı ayetler immekteydi. Bu ayetlerde köle, esir, yetim, fakir ve yolcu gibi muhtaçları koruyup kollamanın, imanın bir gereği ve mümini kâfirden ayıran bir özellik olarak gösterilmesi, ekonomik gücün ne kadar önemli olduğuna ve serveti paylaşmanın gerektiğine işaret etmekteydi.

İslam dini, evrensel bir din olması bakımından her türlü sosyal problemi çözmüş veya muhtemel problemlerin çözümü için anahtar niteliğinde birtakım ilkeler belirlemiştir. Sosyal ve ekonomik sorunlar, bir taraftan kazaî yani kanunî düzenlemelerle bireylere birtakım malî sorumluluklar yüklemek suretiyle diğer taraftan kişilerin dinî hassasiyetleriyle yani paylaşım ahlakıyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu alanla ilgili ilim tarihimizde yer alan ve farklı boyutlarıyla tartışılan konulardan birisi *ihtiyaç fazlası malların biriktirilmesi* konusu olmuştur. Ancak bu konu, araştırmalarımıza göre müstakil olarak hiç çalışılmamıştır. Konuyla ilgili görüşler, ilgili ayetler tefsir edilirken hep satır aralarında kalmış veya hadis ile fıkıh kitaplarının zekat bölümlerinde konuya temas edilmiştir. Bu alanda geçmişten tevarüs ettiğimiz en temel kaynakları inceleyip alana bir katkı sunabilmek için Müslüman bireyin hangi şartlarda ne ölçüde mal biriktirebileceğini veya sahip olduğu maldan hangi ölçülerde yararlanabileceğini müstakil bir bakış açısıyla tespit etmeye çalıştık.

Dünya Gıda Programı’nın (WFP) 2016 verilerine göre dünya genelinde 795 milyon kişi gıdaya ulaşmakta güçlük çekmektedir. Yani her dokuz kişiden biri, açlıkla boğuşmakta ve dünyada sadece çocuklar arasından her yıl 3 milyon 100 bin çocuk yeterli ölçüde beslenemediği için hayatını kaybetmektedir.² Temel ihtiyaçları karşılamada yaşanan sıkıntılar, ekseriyetle Asya ve Afrika kıtalarında yani Müslüman ülkelerde görülmektedir. Dolayısıyla iç ve dış sorunlardan da kaynaklı olarak gerek fertler gerekse devletler açısından sosyal ve malî bir problemin varlığında şüphe yoktur. İslam dininin bu problemi çözmek için yöntemi, servetin halk arasında adil bir şekilde dağıtılması ilkesine dayanmaktadır. Bu problemin çözümü, bazen ihtiyaç fazlası her şeyi paylaşmayı gerektirebilir. Bu açıdan “İhtiyaç Fazlası Malların Biriktirilmesi” konusu günümüzde daha da önemli hale gelmiştir.

Bu konu, daha çok servet biriktirme (kenz) ve infakla ilgili ayetler bağlamında tefsir kitaplarında ele alınmış; temel hadis kaynakları ile hadis şerhlerinin zekât bölümlerinde tartışılmıştır. Ayrıca çok nadiren de olsa bazı fıkıh kitaplarının zekât bölümleri veya kitabu’l-kerâhiye/kitabu’l-hazr ve’l-ibâha bölümleri altında kısaca zikredilmiştir.

Konuyu daha geniş bir yelpazede ele almak için bizim başvurduğumuz en önemli kaynaklar arasında başta temel hadis eserleri olmakla beraber Cessâs’ın *Ahkâmü’l-Kuran*’ı; İbnü’l-

1 Bu çalışma tarafımızca hazırlanan “İslam Hukukuna Göre İhtiyaç Fazlası Malların Biriktirilmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Al Jazeera Türk. Erişim 23 Mayıs 2016. www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/795-milyon-kisi-ac

Arabî'nin *Ahkamu'l-Kuran*'ı; Kiyâ el-Herrâsî'nin *Ahkâmu'l-Kurân*'ı; Kurtubî'nin *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*'ı; Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*'ı; Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın *el-Emval*'i; Irakî'nin *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*'i; Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'si; Ali el-Hafif'in *el-Milkiyye fi ş-şerîati'l-islâmiyye*'si; Muhammed Bakır Sadr'ın *İktisaduna* adlı eseri; Mustafa es-Sibâî'nin *İştirakiyyetü'l-İslam*'ı; Kuveyt Vizâretü'l-Evkâf tarafından hazırlanan *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*; Mehmet Erkal'ın *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*; Rahmi Yaran'ın *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*; Nalan Ölmezoğulları'nın *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*'i; Korkut Boratav'ın *100 Soruda Gelir Dağılımı*; Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-baliga*'sı Mevsilî'nin *el-İhtiyar li talili'l-muhtar*'ı; İbn Kudâme'nin *el-Muğni*'si; Yusuf Karadâvî'nin *Fıkhu'z-Zekât*'ı; İbn Hazm'ın *el-Muhalla*'sı ve Şevkânî'nin *Neylü'l-evtar* adlı eseri yer almaktadır.

Kavramsal Çerçeve

A. İhtiyaç

Sözlükte ihtiyaç, “h-v-c” kökünden türetilen iftiâl kalıbında bir mastar olup “bir şeye bağlı ve mecbur kalma” anlamındadır, Hâcet kavramı da bu kökten türetilmiş olup aynı anlama gelmektedir.³

Terim olarak ihtiyacı “*Dinen meşru olmak şartıyla hayatı yaşanılır kılan, yokluğu halinde sıkıntı ve zorluk çekilen her türlü araç ve işler*” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁴ Dolayısıyla dinen yasaklanan şeyler ile zevk için nefsin gelişigüzel arzuladığı her şey ihtiyaç olarak değerlendirilemez. Genel anlamda ihtiyaçlar, biyolojik, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere zorunluluktan refaha doğru derecelere tabidir. Örneğin bir malın, temel ihtiyaç olarak kabul edilmesindeki en temel ölçüt, o malın kişinin sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını temin eden bir özellik taşımasıdır. Bundan dolayı açlığı giderecek kadar yiyecek (beslenme ihtiyacı), avret yerlerini örtecek ve sıcağa-soğuğa karşı koruyacak elbiseler (giyinme ihtiyacı), güvenli bir barınak (barınma ihtiyacı) temel ihtiyaçların asgarisi olarak görülmektedir. Fakat ihtiyaçların, herkes için genel geçer bir standardı yoktur. İhtiyaçların ölçüsü, kişilerin statüsü ile içinde yaşadıkları örf ve adetlere göre değişebilmektedir. Günümüz şartlarına göre eğitim ve tedavi giderlerini de temel ihtiyaçlardan saymak gerekir. Zira âyet ve hadislerle bakıldığında temel ihtiyaçların ne ölçüde karşılanması gerektiğinin örfe bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵

3 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mucemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Hârun, (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1979), “hvc”, 2/114.

4 Rahmi Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, (İstanbul: İFAV yayınları, 2007), 40-41. Ahmed Kâfi, *el-Hâcetü's-Şerîyye*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 33. İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Meşhur b. Hasan, (Suud: Dâru İbn Affan, 1997), 2/17.

5 el-Bakara, 2/233; et-Talâk, 65/6; Ebü'l-Hüseyn Müslim en-Nisâbüri, *el-Müsnedü's-Sahîh*, thk. Ebu Kuteybe Nazar. (Riyad: Dâru Tabya, 2006), “Hac”, 19, “Akziye”, 4.

B. Kenz (كنز)

Mal biriktirmeyi ifade eden en önemli kavramlardan birisi kenzdir. Sözlükte kenz, mastar olarak “*toplama, biriktirme ve saklama*”, isim olarak “*yerin altına gömülerek gizlenmiş mal*”⁶ ve “*rekabet konusu olarak toplanan her türlü araç ve gereç*” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁷

Kenz ve türevleri Kuran-ı Kerim’de sekiz yerde geçmektedir. Bunlar Tevbe suresi 34. ve 35. ayetlerde (تكنزون / يكنزون) geniş zaman kipiyle, aynı ayetin devamında (كنزتم) geçmiş zaman kipiyle; diğer üç yerde (Hûd, 11/12; Kehf, 18/82; Furkân, 25/8) isim olarak hazine/gömü anlamında (كنز), diğer iki yerde (Şuarâ, 26/58; Kasas, 28/76) bu ismin çoğul hali olan (كنوز) şeklinde kullanılmıştır. Kenz’in geçtiği konumuzla ilgili ayetlerde özellikle altın ve gümüşün zikredilmiş olması, altın ve gümüşün diğer mal ve servetlerin aksine daha çok saklanabilir olmasından ileri gelmektedir. İnsanlar, bir kişinin altın ve gümüş dışındaki diğer varlıklarından genelde haberdar olmaktadır. Fakat altın, gümüş ve günümüzdeki değerli maden ve paralar genelde gizli kalmaktadır.⁸ Tarih boyunca insanlar, çoğunlukla altın ve gümüş olmak üzere sahip oldukları servetlerini biriktirip genelde yer altında saklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca tarihin farklı evrelerinde değişik milletler, bazı ölümlerini mal ve servetleriyle birlikte gömdükleri sabittir. Bu nedenle yer altında sürekli define ve hazine bulunmuş ve arama faaliyetleri süregelmiştir.

Kenz maddesinin bir türevi olan iktinâz, eski dönemlerde nadiren kullanılmış, daha sonraki dönemlerde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Özellikle günümüzde bu kavram, birikim yapma anlamında diğerlerinden daha çok kullanılmaktadır.

Fıkhî bir terim olarak kenz, farklı şekillerde tarif edilmiştir. Müfessir ve fıkıhçıların çoğu kenzî “*Zekâta konu olup zekâtı verilmeyen her türlü mal*” şeklinde tanımlamıştır. Bazıları ise kenzin sözlük anlamı ile terim anlamı arasında bir fark olmadığını ve “*ihhtiyaçtan fazla olup gelecek bir zaman için biriktirilen her türlü mal*”a kenz denildiğini savunmuştur.⁹ Bu konuyla ilgili tartışmalar, müstakil başlıklar altında daha sonra ele alınacaktır.

C. İddihar (ادخار)

Bu kavram, z-h-r (ذخر) kökünden iftiâl kalıbında bir mastar olup “*ihhtiyaç vakti için bir şeyi saklamak*” demektir. Aynı kökten gelen “zahire” de “saklanan şey” anlamında bir isimdir.¹⁰ Bu kavramın terim anlamı ile sözlük anlamı arasında bir fark yoktur ve sonuç olarak “*ihhtiyaç fazlası olan malları biriktirip saklama*” anlamına gelmektedir.

Bu kavramın fiil hali, Kuran-ı Kerim’de Hz. İsa’nın bazı mucize ve özellikleri sıralanırken bir yerde kullanılmıştır.¹¹ Bu kavram daha çok hadislerde yer almıştır. Örneğin Hz. Peygamber,

6 Bu anlamda daha yaygın olarak kullanılan “hazine, gömü” anlamındaki “كنز” kavramıdır.

7 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, v.d. (Kahire: Darul’meârif, t.y.), “knz”, 5/3937. İbn Fâris, *Mucemü mekâyisi'l-luga*, “knz”, 5/141. Feyyumi, *el-Misbahu'l-münir*, “knz”, 207; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kurân*, “knz”, 444; Cürcanî, *Kitabu't-tarifât*, “knz”, 268; Vizâretü'l-Evkaf Kuveyt, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, (Kuveyt: Daru's-safve, 1995), “Kenz”, 35/142.

8 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988), 8/79.

9 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80.

10 Vizâretü'l-Evkaf Kuveyt, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, “İddihar”, 2/346.

11 Âli İmrân, 3/49: “*Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm*”.

kurban etlerini saklayıp biriktirmeyi yasaklayan ifadesinde: “Kurban etlerini üç günden fazla tutmanızı (iddihar: saklayıp stoklama) size yasaklamıştım. Artık tutabilirsiniz” buyurmuş ve bunun sebebini şöyle açıklamıştır: “Bunu yasakladığım yıl, insanlar zor ve muhtaç durumdaydı. Bu konuda yardımcı olmanızı istedim”.¹²

D. İhtikâr (احتكار)

Sözlükte ihtikârın kök anlamlarında zorluk çıkarmak, kötülük etmek, zulmetmek, fiyatının artması için bir şeyi alıkoymak ve stoklamak gibi anlamlar vardır.¹³ Bu kavramın terim anlamı “Temel gıda maddeleri türünden olan yiyecekleri satın alıp daha sonra fiyatların artması için onu piyasaya sürmeyip stoklamak” demektir.¹⁴

İhtikâr kavramı, Hanefî fıkıh kitaplarının “Kitabu’l-kerâhiyye” (Haram veya Tahrimen Mekruhlar) bölümünde; Şafîî fıkıh kitaplarının “Kitabu’l-büyü” (Alış-veriş/Ticaret) bölümünün alt başlıklarında işlenmiştir. Bazı detaylarda görüş ayrılıkları olsa da ihtiyacın olduğu durumlarda piyasada fiyat artışı yaşansın diye temel gıda maddelerini alıkoymayı piyasaya sürmemek haram görülmüştür.¹⁵ Hanefîler, bu konudaki delillerin kesinlik (kat’iyyet) ifade etmediği ilkesinden hareketle ihtikârın harama yakın yani tahrimen mekruh olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁶ Doğal haliyle seyreden bir piyasayı sadece kendi menfaatine çevirmek isteyen bazı tüccarlara yönelik getirilen bu yasaklamanın perde arkasında ihtiyaç maddelerinin, hak ettiği değer ve kolaylıkla herkese ulaşması istenmektedir.

İslam Hukukunda İhtiyaç Fazlası Malları Biriktirmenin Hükümü

Mal biriktirmenin ölçüsü veya şartlarıyla ilgili yaptığımız araştırmalara göre konuyla ilgili dört ayrı görüş olduğunu tespit ettik. Bunlar a) İhtiyaç fazlası malları biriktirmenin caiz olmadığı görüşü, b) Aşırı ölçüde mal biriktirmenin caiz olmadığı görüşü, c) Zekâtı verilen malların sınırsız şekilde biriktirmenin caiz olduğu görüşü, d) Zekâtтан başka birtakım malî sorumlulukların olduğu ve bu sorumluluklar yerine getirilmedikçe mal biriktirmenin caiz olmayacağı görüşü.

Şimdi biz bu görüşleri müstakil başlıklar altında ele alacak ve bu görüşlerle ilgili öne sürülen temel argümanlara yer verecek daha sonra genel bir değerlendirme yaparak kendi kanaat ve tespitlerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

12 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî. *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. (Beyrut: Müessesetu’r-risale, 2013), “Edahi”, 10; Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, (Dımaşk: Dâru ibn-i kesîr, 2002), “Edahi”, 16.

13 İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “hkr” 2/ 949; Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-muhît*, (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 8. Basım, 2005), “hkr”, 378.

14 Tahânevî, *Keşşâfu’l-İstılâhâtü’l-fünûn*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 1/296; Ebu İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî. (Dımaşk: Daru’l-Kalem, 1996), 3/146.

15 Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu’l-İslamî ve Edilletuh*, (Dımaşk: Daru’l-fikr, 3. Basım, 1989), 4/2692.

16 Merginânî, *el-Hidâye Şerhu bidâyetul’ mübtedî*, thk. Adnan Derviş. (Beyrut: Daru’l-Erkam, t.y.), 4/360, 376.

A. İhtiyaç Fazlası Malları Biriktirmenin Caiz Olmadığı Görüşü

Kaynaklarda sahâbiler arasında ihtiyaç fazlası hiçbir malın biriktirilmesini caiz görmeyen görüşün öncülüğünü yapan kişinin Ebû Zer olduğunu görüyoruz. Onun ısrarla savunduğu bu görüş “*Ebu Zer’in mezhebi*”¹⁷ deyiimiyle aktarıla gelmiştir. Günümüzde de özellikle Ebu Zer’i dayanak göstererek bu görüşü savunan bazı kişi ve çevrelerin olduğuna şahit olmaktadır.

Ebu Zer ve daha sonraki dönemlerde onun gibi bu görüşü savunanlar, öncelikle Tevbe suresindeki şu ayete dayanmışlardır: “*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık biriktirmekte olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!*”¹⁸ Onlara göre bu ayette geçen “altın ve gümüşü biriktirenler” ifadesi tahsis edilmediği için umumi bir anlama delalet etmektedir. Yani ister zekâtı verilmiş, ister verilmemiş olsun ihtiyaç fazlası olarak biriktirilen tüm mallar ayetle kınanmış ve sahipleri dağlanma ile tehdit edilmişlerdir. Dolayısıyla ihtiyaç fazlası mal biriktirmek caiz olmamalıdır.

Rivayetlerde geçtiği üzere söz konusu ayet indiğinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Altın ve gümüş kurusun/yok olsun*”. Buna karşı sahâbiler: Ey Allah’ın elçisi hangi malları toplayıp biriktirelim? diye sorunca Hz. Peygamber: “*Şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve salih bir eş*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹ Bu ayet bağlamında Hz. Peygamber’in bu sözleri, kenz kavramının tahsis edilmediğinin bir kanıtı olarak gösterilmiştir.

Kaynaklarda ilk olarak Şam’da Muaviye ile Ebu Zer’in bu ayetin yorumunda ihtilafa düştükleri zikredilir. Muaviye, ayetin sadece ehl-i kitap hakkında nazil olduğunu söylerken Ebu Zer, hem onlar hem de Müslümanlar hakkında nazil olduğunu savunmuştur. Öyle ki bu tartışma Muaviye’nin Ebu Zer’i halife Hz. Osman’a şikâyet etmesi üzerine Ebu Zer’in Şam’dan Medine’ye, oradan da Rebeze’ye sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁰ Kurtubî, Muaviye’nin dediği gibi ayetin hükmünün sadece ehl-i kitaba yönelik olmadığını aksine bu hükmün herkes için geçerli olduğunu benimser fakat sonuç olarak farz kılınan zekât ve diğer mali yükümlülüklerle bu ayetin tahsis edildiğini düşünür.²¹

Ebu Zer’in düşüncesini savunanlara göre bir fıkıh usulü ilkesi olması hasebiyle naslarda asıl olan tahsis değil umumdur. Yani bağlamı itibarı ile bu ayet, Ehl-i kitabın ileri gelenleri

17 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân*, 8/80.

18 et-Tevbe, 9/34-35.

19 Vahidî, *Esbabu nuzuli’l-Kuran*, thk. Kemal Zağlul, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-ilmîyye, 1991), 250; Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. (Beyrut: Müessesetu’r-risale, 2011), “Tefsiru’l-Kuran”, 10; Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Adil Mürşid. (Beyrut: Müessesetu’r-risale, 2001), 38/189; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Daru hecer, 2001), 11/428.

20 Buhârî, “Zekât”, 4.

21 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân*, 8/79.

tarafından yapılan yanlışları ve onları bekleyen cezayı haber veriyor olsa da aslında herkesi böylesi bir eylem ve akıbetle karşı uyarmaktadır.

Bu görüş taraftarlarının diğer bir delili Bakara Suresinin 219. ayetidir. Ayetin konumuzla ilgili olan ikinci yarısı mealen şöyledir: “*Ve sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: ihtiyaç fazlasını. İşte Allah, ayetlerini böylece sizin için açıklıyor, umulur ki düşünüyorsunuz*”.²² Ayette “ihtiyaç fazlası” diye çevirisini yaptığımız (العفو) kelimesine bazı farklı yorumlar yapılsa da kelimenin “ihtiyaç fazlası” anlamını taşıdığı neredeyse ittifakla kabul görmüştür.

Bu ayet, öncesindeki birkaç ayet gibi Müslümanların Hz. Peygambere yönelttikleri sorulara cevap vermek üzere inmiştir. Bakara suresinin 215. ayetindeki: “*Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: maldan infak ettiğiniz şey, anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır*” soru ve cevabından anlaşılacağı üzere infakın kimlere yapılacağı soruluyordu. Bakara suresinin 219. ayetinde ise infakın ne kadar yapılacağı, yani miktarı soruluyor. Nitekim bir önceki ayet indiğinde Amr b. Cemuh adındaki sahabi: ne kadar infak edeceğim? sorusunu sormuş ve bu soru üzerine 219. ayet inmiştir. Yaşlı olan Amr b. Cemuh’un, Hz. Peygambere: “Benim çok malım var, ne kadarını sadaka vermeli ve kimlere infak etmeliyim?” sorusunun üzerine bu ayetler inmiştir.²³

Diğer bazı rivayetlere göre 219. ayet indikten sonra bir adamın altını, gümüşü veya ekinleri veya süt veren hayvanları varsa kendisine ve ailesine bir sene yetecek kadarını bırakır gerisini sadaka olarak dağıtırdı. Adam günlük çalışıp kazanan biriye kendisine ve ailesine bir günlük yetecek malı ayırır gerisini dağıtırdı.²⁴

Bu görüşü savunanlar, bu ayetlerin yanı sıra bazı hadisleri de delil olarak öne sürmüşlerdir. Örneğin Ebu Ümame’den nakledildiğine göre: Suffe ehlinden bir adam ölmüş ve elbise önlüğünden bir dinar çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bir dağlama” buyurmuştu. Sonra başka bir adam ölmüş onun elbise önlüğünden de iki dinar çıkmıştı. Hz. Peygamber bunun için: “İki dağlama” demiştir.²⁵ Dolayısıyla miktarına bakılmaksızın ihtiyaç fazlası olarak saklanıp biriktirilen tüm malların cezası belirtildiğine göre ihtiyaçtan fazla mal tutmak caiz olmamalıdır.

Bu görüşün öncülüğünü yapan Ebû Zer’in kişiliğini ve ona özgü bazı rivayetleri irdelemek gerekir. Ebu Zer, Hz. Osman’ın halifeliği döneminde Dımaşk’ta insanların dünyaya daldıkları ve refah içinde yaşadıkları gerekçesiyle tepkisini ortaya koyar. Bu tepki, vali olan Muaviye ile üst düzey kişilere karşı bir muhalefete dönüşür. Bunun üzerine ikilik ve kargaşa çıkmasını diye Hz. Osman, onu Medine’ye çağırır. Fakat Medine’de de öngördüğü sade yaşantıyı bulamaz ve insanlara gösterdiği tepkiye devam eder. Bunun üzerine halife Osman, onun Medine’nin köylerinden biri olan Rebeze’ye gitmesini emreder. O da Rebeze’ye gidip yerleşir. Böylece hicretin 32. yılında vefat edene kadar insanlardan uzak, kendi halinde sade ve zühd hayatı yaşar.²⁶

22 el-Bakara, 2/219.

23 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 3/26, 42.

24 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 3/26, 42.

25 Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, 11/429.

26 Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982), 2/63, 65, 77.

Kaynaklara göre Ebu Zer'in toplamda 281 hadis rivayet ettiği, bunlardan 33 kadarının Buhârî ve Müslim'de yer aldığı belirtilir.²⁷ İlginç olan şu ki Ebu Zer'in rivayetlerinin hemen hemen hepsi konu itibarıyla servet ve dünyalığa dairdir.²⁸

Ebu Zer, savunduğu fikirlerin ve sarf ettiği sözlerin hepsinin Hz. Peygambere ait olduğunu ve kendinden bir şey katmadığını belirtmiştir. Nitekim Ebu Zer, Şam ve Medine sokaklarında gezerek şöyle seslenirdi: “Mal biriktirip yığınları alınlarına bir dağlama, yanlarına bir dağlama ve sırtlarına bir dağlama yapılacağını müjdele!”. Ahnef b. Kays, ona neden böyle bağırdığını sorduğunda şu cevabı vermiştir: “*Bu insanlar, Peygamberlerinden ne işittilerse ben sadece onu söylüyorum*”; “*Allah Resulü'nün yasakladığı gibi ben de onları servet biriktirmekten men ediyorum*”.²⁹

Ebu Zer, Şam ve Medine'de fikirleri konusunda tartıştığı kişilere karşı hem bu dünyada hem de ahirette Allah resulüne en yakın kişi olduğunu ve kendisinden başka herkesin dünyalık şeylere sarıldığını iddia etmiştir.³⁰

Ebu Zer, en fazla hadis rivayet eden sahâbiler arasında yer alan ve kılıcının kabzasına gümüş işlemiş olan Ebû Hüreyre ile de tartışmış ve onu, gümüş işlemeli kılıç kullanmaktan men etmiştir. Ona karşı savunduğu bu fikri Hz. Peygamber'den işittiğini söylediği şu hadise dayandırmıştır: “*Her kim geride altın veya gümüş bırakırsa onunla mutlaka dağlanır*”.³¹

B. Aşırı Ölçüde Mal Biriktirmenin Caiz Olmadığı Görüşü

Kaynaklarda yer aldığına göre Tevbe suresindeki altın ve gümüşü biriktirenler ile ilgili ayet bağlamında seleften bazıları, malın zekâtı verilmiş olsa dahi aşırı ölçüde mal biriktirmenin caiz olmadığını savunmuştur. Bunlara göre Tevbe suresinin 34. ayetinden ihtiyaç fazlası mal biriktirenler değil aşırı ölçüde mal biriktirenler kastedilmiştir.³²

Mal biriktirmenin en üst sınırının ne kadar olduğuyla ilgili kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmektedir. Bazı yerlerde bu miktar, 4.000 dirhem (11.900 veya 12.500 gr. gümüş/1.250 gr. altın)³³ olarak tespit edilmiştir. Bu görüşü savunanlar, Hz. Ali'ye nisbet edilen: “*Dört bin dirhem ve altı nafakadır; fazlası, zekâtı verilmiş olsa da kenzdir*” sözünü dayanak almışlardır.³⁴

Hz. Ali'nin bu görüşü savunduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.³⁵ Bu konuda ona

27 Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, 2/75.

28 Örnek olarak Bkz. Buhârî, “İstizan”, 30, “Rikak”, 13; Müslim, “Zekât”, 8.

29 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/384; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/357.

30 Ebu Zer, bu iddialarını Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu hadise dayandırmıştır: “*İçinizde kıyamet günü bana en yakın olacak kişi, onu hangi halde bıraktıysam dünyadan o halde ayrılacaktır*”. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/362-363.

31 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/380-381; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kurân*, 11/428.

32 Kiyâ el-Herrasi, *Ahkamu'l-Kuran*, thk. Musa Muhammed Ali - D. İzzet Ali id Atıyye, (Beirut: Daru'l-cil, 2004), 4/36.

33 Ali Cuma, *el-Mekâyil ve'l-mevâzin eş-Şer'iyye*, (Kahire: el-Kuds, 2. Basım, 2001), 19.

34 Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kurân*, 11/427; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80.

35 Zeynüddin Irakî - Ebu Züra İbnü'l-İrakî, *Tarhu'l-tesrib fi şerhi'l-takrib*, (Beirut: Daru ihyâi't-türasi'l-arabi, t.y.), 4/8.

nispet edilen sözlerden birisi de şöyledir: “Allah zenginlere, fakirlerin ihtiyacını karşılayacak ölçüde mallarından vermelerini farz kılmuştur. Fakirler aç, kıyafetsiz ve zorda kalmışsa bunun nedeni zenginlerin mallarını vermeyip stoklamalarıdır. Allah’ın, böyle yapan kimseleri hesaba çekerek onları cezalandırma hakkı vardır”.³⁶

Bu görüşü savunanlardan ve en eski müfessirlerden biri olan Dahhâk, bu miktarı 10.000 dirhem olarak belirlemiştir. Zira onun şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Her kim ki on bin dirhem ve üstüne sahip olmuşsa bu kişi, aşırı ölçüde mal biriktirenlerden sayılır ve hüsrana uğrayanlardan olur. Ancak on binden fazlasını dağıtanlar stokçu sıfatından kurtulur”.³⁷ Klasik tefsir yazarları Taberî ile Kurtubî, Tevbe suresinin ilgili ayetinde bu görüşe yer verirler ancak bu görüşe katılmadıklarını ifade ederler.³⁸

Öte yandan yukarıda söz konusu ettiğimiz iki görüşü, günümüzde bazıları Sosyalizmle ilişkilendirmektedir. Esasen Sosyalizm düşüncesi dünyaya yayıldığından beri İslam dünyasında bazı kişi ve çevreler İslam ile Sosyalizm arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu tezi ortaya atanlar özellikle Ebu Zer’in görüşlerini dayanak almışlardır. Ne var ki geçmişte ihtiyaç fazlası malları biriktirmenin caiz olmadığını dile getirenler bunun bireysel açıdan diyaneten mesuliyetine dikkat çekmişlerdir. Bu düşüncüyü, ihtiyaç fazlası malların halktan cebren toplanıp ihtiyacı olanlara verilmesi şeklinde anlamak yani bunu devlet sisteminde uygulanması gereken bir kanun olarak algılamak hem bizatihi yanlıştır hem de bu düşüncüyü esasından saptırmaktır. Nitekim teferruatındaki tartışmaları bir kenara bırakırsak İslam’ın benimsediği iktisadî sistemin, şu beş ilke üzerine kurulduğu herkes tarafından kabul edilir: a) Malın asıl sahibi Allah’tır;³⁹ b) İnsanlar, malı kullanıp harcama konusunda halife ve vekildirler;⁴⁰ c) Malı stoklamak (kenz) yani hiçbir malî yükümlülüğü yerine getirmeden malı biriktirmek haramdır;⁴¹ d) Mal, tek kişi veya belli bir zümrenin elinde toplanmış bir servete dönüşmemeli, aksine toplumun farklı kesimlerine yayılmalıdır;⁴² e) Herkesin emeği değerlidir ve herkes emeğinin karşılığını görecektir.⁴³

Malın kazanç alanlarını ve harcama sahasını meşru daireyle sınırlandıran İslam’ın öngördüğü sistemde Sosyalizm’in aksine devletin şahsi mülkiyete ve piyasaya keyfi müdahale etmesine izin verilmemiştir.⁴⁴ Böylece birey ile devlet arasında ve birey ile nefsi istekleri arasında hassas bir denge kurulmuştur.⁴⁵ Oysaki sosyalist sisteme göre üretim araçlarının mülkiyeti kolektif,

36 Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, thk. Halil Muhammed, (Beyrut: Daru’l-fikr, t.y. Hadis No: 1910), 710.

37 Irakî, *Tarhu’l-tesrib fi şerhi’l-takrib*, 4/8.

38 Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kurân*, 11/427; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân*, 8/80.

39 en-Nûr, 24/33

40 el-Hadîd, 57/7.

41 et-Tevbe, 9/34.

42 el-Haşr, 59/7

43 en-Necm, 53/39; Zuhuf, 43/32; Buhârî, “Büyü”, 15.

44 Devlet eliyle fiyatların takdir edilmesi ve belli bir sınırlama getirilmesi anlamındaki narh’ın hükmü hususunda fıkıh âlimleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Normal işleyen piyasa şartlarında narh koymayı Hanefiler tahrîmen mekruh, diğerleri haram olarak niteler. Bkz. Cengiz Kallek. “Narh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/387.

45 Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara: DİB yayınları, 8. Basım, 2015), 178.

tüketim mallarının mülkiyeti ise özel olmalıdır. Sosyalizm savunucuları başta kapitalizmin sömürü düzenine karşı çıkarken sonraları bireyler arası mutlak eşitlik olması gerektiğini savunmuşlardır. Çalışan-çalışmayan, üreten-üretmeyen, engelli-engelsiz herkese eşit paylaşım fikri sosyalizmin en önemli açmazlarından. Zira tembellik edip çalışmayan ve yeteneği olduğu halde bir şey üretmeyen, çalışıp üreten kişinin malına ortak olması ve onunla eşit paylaşımına maruz kalması İslam açısından adaletsizliktir.⁴⁶

Teorik olarak insanların ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği ve emeğin önemsenip sömürü sistemine karşı çıkılması noktasında Sosyalizmin İslam'a yakın bir düşünce sistemi olduğu söylenebilir. Zaten bu noktadan hareketle İslam dünyasındaki bazı sosyalizm savunucuları, Ebu Zer gibi tarihi şahsiyetleri de örnek vererek İslam ile Sosyalizmi özdeşleştirmeye çalışmışlardır. 1950'li yıllarda *İştirâkiyyetü'l-İslam* (İslam Sosyalizmi) adlı kitabını neşreden Mustafa es-Sibâî, tarih boyunca peygamberlerin ve islahatçıların haksızlıkları kaldırıp sosyal adaleti hâkim kılma mücadelesi verdiklerini ve günümüzde bunun adının sosyalizm olduğunu savunmuştur.⁴⁷ İslam ile Sosyalizmin ortak yönlerinin olması gayet tabiidir ancak tümüyle aynı sistemler olduğu iddiasının ne reel ne de tarihi bir gerçekliği yoktur. Zira sosyalizm fikri, sabit kalmayıp sürekli değişime sahne olmuştur. Nitekim Karl Marx; sosyalizmi, komünizme bir geçiş evresi olarak değerlendirmiş ve sınıf çatışması ile bir sınıfın egemenliğinden kurtulmanın ancak komünizm sistemiyle olabileceğini belirtmiştir. Yine ona göre geleceğin toplumunda para ortadan kalkacak, herkes topluma yeteneği ölçüsünde katkıda bulunup ihtiyaçları için gerektiği ölçüde pay alacaktır.⁴⁸ Oysaki İslam, yukarıda geçen temel iktisadi ilkelerinden hareketle mutlak eşitliği değil adaleti, emek-ücret dengesini, birey ve devlet sorumlulukları arasında hassas bir dengeyi, üretim gönülünden paylaşma fikrini benimsemektedir.

C. Zekâtı Verilen Malların Sınırsız Şekilde Biriktirilmesini Caiz Görenler

Mala terettüp eden bir tek sorumluluğun zekât olduğunu ve zekâtı verilen malın sınırsız bir şekilde biriktirilmesini caiz görenler geçmişten günümüze hep çoğunluğu teşkil etmiştir. İleri gelen sahâbîlerden tâbînlere kadar, müctehid imamlardan müfessirler ile muhaddislerle kadar ulemanın kahir ekseriyeti bu görüşü savunmuştur. Halife Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Cabir b. Abdullah gibi fakih sahâbîlerin bu görüşün en önemli temsilcileri olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹

Zekâtтан başka hiç bir mali yükümlülüğün olmadığını, dolayısıyla sınırsız ölçüde mal biriktirebileceğini savunanların ileri sürdükleri delilleri şöyle sıralayabiliriz:

Buhârî ve Müslim'in hadis kitapları ile diğer hadis kaynaklarında rivayet edildiği üzere: Necid halkından bir adam Allah resulünün huzuruna gelerek İslâm'ın ne olduğunu sorar.

46 Muhammed Bakır Sadr, *İktisaduna*, (Beyrut: Daru't-taaruf, 20. Basım, 1987), 151.

47 Mustafa es-Sibâî, *İştirâkiyyetü'l-İslam*, (Dimaşk, y.y., 3. Basım, 1960), 6.

48 Nalan Ölmezoğulları, *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 5. Basım, 2008), 150-151.

49 Irakî, *Tarhu 'l-tesrib fi şerhi 'l-takrib*, 4/7.

Allah resulü: “Gece ve gündüz beş vakit namaz kılmak”, diye cevap verir. Adam: bunlardan başka sorumluluğum var mı? diye sorunca Allah resulü: “Hayır, ancak nafile kılabilirsin” der. Sonra Allah Resulü: “Ramazan ayında oruç tutmaktır” der. Adam: bundan başka tutmam gereken oruç var mı? diye sorunca Allah resulü: “Hayır, ancak nafile tutabilirsin”, der. Sonra Allah Resulü: “Zekât vermek”, der. Adam: Zekâtta başka ödemem gereken bir şey var mı? diye sorunca Allah resulü: “Hayır, ancak sadaka verebilirsin” der. Daha sonra adam: Bundan fazlasını da eksikliğini de yapmayacağım, diyerek huzurdan ayrılınca Allah resulü: “Doğru diyorsa kurtulur/doğru diyorsa cennete girer” buyurmuştur.⁵⁰

Bu görüşü destekleyen buna benzer bir diğer rivayet şöyledir: Bir göçebe Allah resulüne gelir ve der ki: Bana, cennete girmeme neden olacak bir amel söyle. Allah resulü: “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayıp ona ibadet edersen, farz namazları kılarısın, farz kılınan zekâtı verirsin, ramazan orucunu tutarsın” diye cevap verir. Göçebe adam: Canımın sahibi olan Allah’a yemin ederim ki bundan fazlasını yapmayacağım, diyerek dönüp gittiğinde Allah resulü: “Cennetlik bir adam görmek isteyen bu adama baksın” buyurmuştur.⁵¹

Bu hadislerde görüldüğü üzere soru soran adamlar, farz kılınan zekâtta başka bir şey vermeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir. Hz. Peygamber de bunu ikrar etmiş hatta onların bu takdirde cennetlik olacaklarını bildirmiştir. Bu görüşü savunanlara göre şayet zekâtta başka mali bir yükümlülük olsaydı soru soran adamların zekât haricindeki yükümlülüğü yerine getirmeden cenneti hak etmemeleri gerekirdi.

Bunlardan başka bu görüşü destekler mahiyette daha başka birçok rivayet zikredilir. Örneğin Hz. Peygamberin: “Malının zekâtını ödersen sorumluluğunu yerine getirmiş olursun”,⁵² “Malının zekâtını ödersen, malın şerrini kendi üstünden kaldırmış olursun”,⁵³ sözleri sadece zekât yükümlülüğünün olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir.

Ayrıca Ümmü Seleme’nin: “Altından bazı takılar takıyordum; Hz. Peygamber’e: Bu, kenz sayılır mı? diye sordum. Hz. Peygamber: “Zekât miktarına ulaşıp zekâtı verilirse kenz sayılmaz” cevabını verdi”⁵⁴ rivayeti de bu görüşün önemli delilleri arasında zikredilmektedir.

Bunun dışında bu görüşü açıkça destekler nitelikte olan “Malda, zekât dışında verilmesi gereken hiç bir hak yoktur”,⁵⁵ rivayeti bu çerçevede öne sürülmektedir. Ne var ki hadis kriterleri açısından bu hadisin zayıf, hatta münker ve merdud⁵⁶ olduğu ifade edilmiştir. Zira bu hadis “Malda, zekât dışında verilmesi gereken başka haklar da vardır”⁵⁷ şeklinde de rivayet edilmiştir.

50 Buhârî, “İman”, 34; Müslim, “İman”, 2; Ebu Davud, “Salât”, 1.

51 Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 4.

52 Tirmizi, “Zekât”, 2.

53 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata. (Beyrut: Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1990), “Zekât”, 1/547.

54 Ebu Davud, “Zekât”, 3.

55 İbn Mâce Muhammed b. Yezid. *Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. (Beyrut: Müessesetu’r-risale, 2009), “Zekât”, 3.

56 Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf kabul edilen hadis anlamındaki Usulü Hadis terimi. Mehmet Efendioğlu, “Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13.

57 Tirmizi, “Zekât”, 27.

Bu itibarla hadisin, birbirine zıt iki lafızla rivayet edilmiş olması onu muztarib⁵⁸ kılmıştır. Bu nedenle muztarib hadislerin hadis usulündeki hükmü gereği hiçbirisiyle amel edilmeyip tevakkuf edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ahmet Şakir gibi bazı muhakkiklere göre İbn Mâce'nin rivayetindeki (ليس/يoktur) edatı, eski nüshalarda nâsihler tarafından sehven ziyade edilmiş ve daha sonra bu hata yayılmıştır.⁵⁹

Bu görüşü savunanlar, mal biriktirenlerin tehdit edildiği ve malda zekât dışında başka hakların olduğunu bildiren veya buna işaret eden ayet ve hadislerin genel anlamda şu ihtimaller üzerinden yorumlanması gerektiğini düşünürler:

a) Yolcu hakkı, misafir hakkı, komşu hakkı, esaret altında bulunanların hakkı, dilenenlerin hakkı ve diğer haklara dair rivayet edilen bazı ayet ve hadislerden vacip haklar değil müstehap iyilikler anlaşılmalıdır.

b) Muhtemelen zekât farz kılınmadan önce bu tür haklar vacipti ancak Medine döneminde zekât farz kılındıktan sonra bütün bu yükümlülükler neshedilmiş oldu. Kurumsal anlamda, yani devlet eliyle belli oranlarda toplanan zekât henüz farz kılınmadan önce Mekke sürecinde “*Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü hakkını verin, fakat israfetmeyin*”⁶⁰ gibi mutlak anlamda mali yükümlülükleri bildiren tüm ayetler Medine döneminde neshedilmiştir.⁶¹

c) Zaruret hallerinde sadece zarureti giderecek ölçüde malın zekâtı verilmiş olsa da ayrıca yardım edilmesinin gerekliliği istisnai bir durumdur.

d) Bazı rivayetlerde geçen “*Malda, zekât dışında ödenmesi gereken başka haklar da vardır*” hadisi, zaten zayıf olduğundan delil olarak öne sürülemez.⁶²

e) Tevbe Suresinin 34. ayeti, zekat ayetleri ve zekat oranlarıyla neshedilmiş olmalıdır. Bu yorum, şu rivayete dayandırılır: Abdullah b. Ömer, kendisine: “*Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”⁶³ ayetinin yorumunu soran bir göçebeğe şu cevabı vermiştir: “*Mal biriktirip malının zekâtını vermeyenin vay haline! Bu ayetin hükmü, zekâtın hükmü inmeden önceydi. Zekâtın hükmü indiğinde Allah, zekât ile malları temizledi*”.⁶⁴

Ayrıca bu yorumu destekleyen birçok rivayet zikredilir; Örneğin: “*Biriktirdiği servetin zekâtını vermeyen her kim olursa olsun kıyamet günü getirilir, serveti ateşte kızdırılır ve kızgın servetiyle alını ve yanları dağlanır*”.⁶⁵ Abdullah b. Ömer ile Cabir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Zekâtı verilen mal yedi kat yer dolusu olsa da kenz sayılmaz. Zekâtı verilmeyen mal yer üstünde görünür az bir şey olsa da kenz sayılır*”.⁶⁶

Diğer yandan bu ayetle ilgili İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: “*Altın ve gümüşü*

58 Sened veya metinleri arasında çözümsüz bir farklılık bulunan hadis.

59 Yusuf Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2. Basım, 1973), 2/ 966.

60 el-Enâm, 6/141.

61 Mehmet Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, (İstanbul: İSAM yayınları, 2009), 172.

62 Yusuf Karadâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, 2/967.

63 et-Tevbe, 9/34.

64 Buhârî, “Zekât”, 4; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80.

65 Müslim, “Zekât”, 6.

66 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80.

biriktirip onları Allah yolunda harcamayanlar...” ayeti inince bu ayet, Müslümanlara ağır geldi. Ömer: ben sizin için bir çıkış yolu bulacağım, dedi ve gidip: Ey Allah’ın peygamberi gerçek şu ki bu ayet senin ashabına zor geldi, diye sorduğunda Allah resulü şöyle buyurdu: “Allah, zekâtı sadece geride kalan mallarınızı temizlemek için farz kıldı, miras paylarını da sizden sonrakilere kalsın diye belirledi”. Bu cevap karşısında Ömer sevincinden tekbir getirdi.⁶⁷ Dolayısıyla söz konusu ayet, ihtiyaçların çok fazla olduğu, muhacirlerin düşkün olduğu, Hz. Peygamberin onların ihtiyaçlarını karşılayamadığı ve beytülmal’de onlara yetecek malların bulunmadığı zorlu yıllarda inmiş olmalıdır. Bu sebeple Müslümanların ihtiyaç fazlası malları ellerinde tutmaları geçici olarak yasaklandı. Daha sonra Allah, fetihler sayesinde nimetler lütfedince Hz. Peygamber, ihtiyaç fazlası malların hepsini vermeyi zorunlu kılmayıp nisap miktarlarını ve verilmesi gereken oranları belirledi. Ayrıca nemalansın diye yıllanmasını bekledi. Böylece Hz. Peygamber bu ayeti beyan etmiş oldu. Nitekim Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi aşırı ölçüde servet sahibi olan sahâbîlerin varlığı inkâr edilemez.⁶⁸

Tevbe Suresinin 34. ayetiyle ilgili nesih veya tahsis dışında başka yorumlar da yapılmıştır. Nitekim ayette yer alan tehdidin hemen öncesinde Haham ve Rahiplerin yaptıklarından bahsedildiği için ayetin hükmünün sadece ehl-i kitaba özel olduğunu savunanlar olmuştur. Bu ayetle ilgili Ebu Zer ile Muaviye arasında yaşanan tartışmada bu yorumu ilk olarak Muaviye dile getirmiş ve daha sonraları Mutezile kelamcılarında Ebu Bekir el-Esam da bu yorumu savunmuştur.⁶⁹

f) Bakara Suresinin 215. ile 219. ayetlerine yapılan yorumlara bakacak olursak bu iki ayet mealen şöyledir: “Sana, Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir”⁷⁰; “Sana, Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını”⁷¹

“İhtiyaç fazlası” olarak çevirisini yaptığımız (العفو) kelimesine⁷² “ne fazla ne az orta halli, gönülden geldiği ölçüde, ardında zenginlik bırakacak ölçüde” gibi anlamlar da verilmektedir. Hatta bu kelimeyle farz kılınan zekâtın kastedildiğini söyleyenler olmuştur. Fakat İbnü’l-Arabî’nin de tercih ettiğine göre bu kelimeyi, hem sözlük hem de bazı rivayetlerin desteğiyle “ihtiyaç fazlası” olarak tefsir etmek daha doğrudur.⁷³

Bu görüş taraftarlarınca zekatın farz kılınmasıyla bu ayetin de neshedildiği kabul edilir. Yine bu ayet özelindeki nesih iddiası, İbn Abbas’a nispet edilmekte ve müfessir tâbînlerden Süddî’nin

67 Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32; Kiyâ el-Herras, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Musa Muhammed Ali - D. İzzet Ali id Atıyye. (Beyrut: Daru'l-cil, 2004), 4/37.

68 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80; Kiyâ el-Herrasi, *Ahkamu'l-Kuran*, 4/37.

69 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, 8/80.

70 Bakara, 2/215.

71 Bakara, 2/219.

72 Sözlükte “Afv” kelimesine, eskimek, silinmek, silmek/yok etmek, artmak ve çoğalmak, devenin kalça kıllarının artıp çoğalması, devenin çok etlenmesi, bitkilerin çoğalarak toprağı örtmesi, sakalın çoğalıp uzaması gibi anlamlar verilmiştir. Firûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhit*, “afv”, 1313.

73 İbnü'l-Arabî, *Ahkamu'l-Kuran*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 3. Basım, 2003), 1/214.

de bunu savunduğu söylenmektedir. Bu ayetler indikten sonra pratikteki yansımalarının şöyle olduğu söylenir: Sahâbilerden birinin altını, gümüşü veya ekinleri veya süt veren hayvanları varsa kendisine ve ailesine bir senelik yetecek kadarını bırakır gerisini sadaka olarak dağıttı. Adam günlük çalışıp kazanan biriye kendisine ve ailesine bir günlük yetecek miktarı ayırır gerisini dağıttı. Bu hal, zekâtın farz kılındığını bildiren ayet ininceye kadar devam etti. Zekât ayetiyle bu ayet ve diğer mutlak olarak sadaka verilmesini emreden ayetler neshedilmiş oldu.⁷⁴

Cessâs'ın belirttiğine göre bu ayetlerle sırasıyla anne-baba gibi en yakınardan başlayarak ihtiyaç sahiplerine ihtiyaç fazlası kalan maldan yardım edilmesi istenmektedir. Bu yardım, anne-baba ve yakınlara nafaka vermekle olur. Hem bu ayetler, aynı zamanda yakınlar nafaka verilmesinin vacip olduğuna delildir. Fakir ve yolda kalanlar açısından bakıldığında bu ayetlerden zekât veya nafile olan sadakalar anlaşılmalıdır.⁷⁵ Diğer bazı yorumlara göre yetim ve yoksullara zekât vermek vacip olduğundan ve anne ile babaya da zekât verilemeyeceğinden bu ayetlerin zekâta veya kısmen zekâta kısmen nafile sadakalara hamledilmesi uzak bir ihtimaldir. Bu sebeple bu ayetlerin sadece nafile olan sadakalara hamledilmesi gerekir. İbnü'l-Arabî ile Kiyâ el-Herrâsî, bu yorumu tercih etmiştir.⁷⁶

Öte yandan “zekâtı verilen malın sınırsız şekilde biriktirilebileceği” görüşünü, günümüzde bazıları Kapitalizmle ilişkilendirmeye çalışmış ve bu kişiler, kendilerini antikapitalist Müslümanlar olarak tanımlamışlardır. Zekât/vergi dışında hiçbir malî yükümlülüğün olmadığı ve devletin sermaye sahiplerine zekât/vergi haricinde hiçbir şekilde müdahale edemeyeceği gibi keskin söylemler, söz konusu düşüncenin kapitalist düşünceyle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Oysa bizim de kanaatimize göre zekât dışında çeşitli ihtiyaç ve şartlara göre birçok mali yükümlülükler vardır ve bireyler bu yükümlülükleri yerine getirmekle diyaneten veya kazaen sorumludur. Ayrıca devlet, kamu yararı veya zaruret durumlarında sermaye sahiplerinin ihtiyaç fazlası mallarına başvurabilir veya istimlak ile müsâdere yoluna gidebilir. Normal şartlarda İslam'ın tanıdığı özel mülkiyet hakkı ile mal dokunulmazlığı zaruri haller ile kamunun zarar gördüğü durumlarda sınırlandırılabilir. Örneğin kıtlık veya bir felakete maruz kalanların ihtiyaçlarını temin etmek üzere devlet hazinesinde yeterince nakit veya mal yoksa devlet yöneticisi bu ihtiyaçları karşılamak için servet sahibi zenginlerden bu ihtiyaçları karşılayacak miktarda nakit veya mal alabilir. Böyle bir uygulamanın caiz olduğu Hz. Ömer'ın maslahat gereği bazı icraatlarına ve bazı ayetlere (Haşr, 59/7) dayandırılmaktadır.⁷⁷

Aynı şekilde ihtikâr ve tekelleşmeyi önlemek için mülkiyet hakkı, devlet yöneticisi tarafından sınırlandırılabilir. Böylece yönetici, toplumun zarar görmesi durumunda mal stoklamasına belli bir sınırlama getirebilir. Çünkü mal biriktirmek normal şartlarda mubahtır ancak zaruretten

74 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kuran*, 1/214; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kuran*, thk. Muhammed Sadık Kamhavî, (Beyrut: Daru İhyai't-türası'l-arabi, 1405), 1/399.

75 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân*, 1/399-400.

76 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kurân*, 1/214; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kurân*, 1/103.

77 Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imam eş-Şafîi*, 3/625; Ali el-Hafif, *el-Milkiyye fi ş-şeriatî'l-islâmiyye*, (Mısır: Dâru'l-fikri'l-arabi, 1996.85-86.

veya genel bir ihtiyacın söz konusu olduğu yerde mubah olan şeyler yasaklanabilir veya sınırlandırılabilir. Bu durum, devlet eliyle piyasada yapılan fiyatlandırma ile kar ve zararını bilemeyenlere yönelik uygulanan hacir yetkisine benzetilmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla İslam, sermaye sahiplerine sınırsız yetki veren, büyük ölçüde finanstan kazanç sağlayan, sömürü sistemiyle yayılan ve sınıfsal ayrılığa neden olan kapitalist sistemden ayrılmaktadır.⁷⁹

Genel anlamda bu esaslar, herkes tarafından kabul edildiği için mal biriktirme ile ilgili yukarıda geçen görüşün kapitalizmle ilişkilendirilmesini biz doğru bulmuyoruz. Zira İslam'da Kapitalizmin aksine mala sahip olmakla onu kullanmak arasında fark vardır. Hz. Peygamber, iyi malın iyi kişilerin elinde olmasını temenni etmiş ve böylece erdemli müminleri mala sahip olmaya teşvik etmiştir.⁸⁰

D. Zekâtın Başka Birtakım Malî Sorumlulukların Olduğunu ve Bu Sorumluluklar Yerine Getirilmedikçe Mal Biriktirmenin Caiz Olmayacağını Savunanlar

Tarihi süreçte önemli bazı âlimler, ileride sırasıyla zikredeceğimiz üzere zekâtın başka birçok malî sorumluluğun olduğunu ve ihtiyaç halinde bu sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde mal biriktirmenin caiz olmayacağını savunmuştur. Bu görüşü savunanlara göre zekât, mali yükümlülüklerin taviz verilmeyen en alt sınırındır ve zekâtın başka birçok mali yükümlülük vardır. Zira Hz. Peygamberin mali idaresi, aile içi yaşantısı, mal ve servete bakış açısı genel anlamda bu görüşün en önemli delili sayılmaktadır.⁸¹

Bu görüşün sahâbe ve tâbiîn döneminden günümüze kadar her devirde azınlık olsa da destekçilerinin olduğu bir gerçektir. Sahâbîlerden Hz. Ali, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre, Hasan b. Ali, Fâtıma bint Kays bunlardan bazılarıdır.⁸² Tâbiînden Şâbî, Mücahit, Tâvûs, Atâ ve Nehâî bu görüşün ileri gelenlerindedir.⁸³ Sonraki dönemlerde İbn Hazm ve Şevkanî gibi âlimler de hararetle bu görüşü savunmuştur. *Huccetu'l-lahi'l-baliğa* adlı eserin yazarı Dihlevî'ye göre

78 Ali el-Hafif, *el-Milkiyye fi'ş-şer'iati'l-islâmiyye*, 86.

79 Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 29, 37, 41.

80 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/ 298: “İyi bir malın salih bir kişinin elinde bulunması ne güzeldir?”. Hz. Peygamber bu sözü, Amr b. el-Âs'ı bir savaşa gönderirken ona: “Şeni bir orduya karşı savaşmak üzere göndermek istiyorum, bunun sonunda Allah sana ganimet lütfedecek ve ben de sana iyi bir mal vereceğim” der. Bu teklif karşısında Amr b. el-Âs, şu cevabı verir: “Ben mal elde etmek için Müslüman olmadım; ben İslam'ı sevdiğim için ve Allah'ın elçisiyle beraber olmak için Müslüman oldum”. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ey Amr, iyi bir malın salih bir adamın elinde olması ne güzeldir!” buyurmuştur.

81 Ebü'l-Hasan Ali en-Nedvî, *el-Erkânü'l-Erbaa mukâreneten ma'ad-diyânâti'l-uhra*, (y.y. Darü'l-kütübi'l-islamiyye, t.y), 141.

82 Yusuf Karadâvî, bu görüş taraftarları arasında Ebu Zer'i de zikreder (Bkz. Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 2/968); Fakat biz, onun, klasik kaynaklarda ihtiyaç fazlası tüm malların verilmesini savunan kişi olarak takdim edildiğini tespit ettik. Bu nedenle onun görüşüne müstakil bir başlık altında yer verdik. Ayrıca bazı yerlerde bu görüşü savunanlar arasında Abdullah b. Ömer de zikredilir, ancak Abdullah b. Ömer'in her iki görüşü savunanlar arasında zikredilmesi ona nisbet edilen rivayet karmaşasından ileri gelmektedir. Bu durumda Abdullah b. Ömer'in bu konuda tam olarak neyi savunduğunu tespit edemeyip sadece rivayetlerini aktarmakla iktifa ettik.

83 Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, thk. Halil Muhammed, (Beyrut: Daru'l-fikr, t.y.), 445-446, (Hadis No: 926-932); Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 2/968.

uzunca zaman saklanıp âtil bırakılan aşırı miktardaki altın, gümüş ve benzeri paralar, kenz kapsamına girmektedir; fakat çalıştırılan ve sermaye olarak piyasaya katkı sağlayan paralar ne kadar çok olursa olsun kenz sayılmaz.⁸⁴

Bu görüşü savunanlar öncelikle Bakara suresinin 177. ayetini esas almışlardır: “*Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere inanır; sevdiği malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verir; namazı kılar, zekâtı verir. Antlaşma yaptıkları zaman antlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte bunlar, doğru olanlardır ve ancak bunlar takva sahibi olanlardır*”.⁸⁵

Tirmizî’nin rivayet ettiğine göre bu ayet bağlamında Hz. Peygamber’e zekât konusunda soru sorulmuş o da: “*Malda zekâtтан başka verilmesi gereken haklar vardır*” cevabını verdikten sonra söz konusu ayeti okumuştur: “*Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir...*”.⁸⁶ Ancak bu rivayetin hadis kriterleri açısından bizzat Tirmizî tarafından zayıf olduğu söylense de, bu görüş taraftarlarına göre söz konusu ayet, bu hadisi desteklemektedir. Dolayısıyla ayet ile zayıf olduğu söylenen hadis aynı hükmü ifade etmektedir. Çünkü ayette, sevilen malın infak edilmesi gereken yerler, birer birer sıralandıktan sonra ayrıca zekât vermektен söz edilmiştir. Eğer önceki infak yerleri zekât içinde mütalaa edilecek olursa, tekrar edilmiş olur ki bu durum atıf prensibine aykırıdır. Dolayısıyla zekât ile mala yönelik zikredilen bu haklar birbirinden farklı şeyler olmalıdır.⁸⁷

Yukarıdaki ayetin baş tarafında zikredilen infak ve harcamaların müstehab olma ihtimalini öne sürmek doğru olamaz, çünkü ayet; Yahudilerin aşırı şekilciliklerine bir reddiye olarak inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini yani farz olan birtakım şeyleri sıralamıştır. Dolayısıyla iyiliğin (البر) hakikatini açıklamaya dönük zikredilen iman, namaz, zekât, ahde vefa, sabır gibi şeyler müstehab türünden değil dinin esaslarındandır. Bunlar gerçek bir Müslümanı temsil ettiğine göre Müslümanın birtakım ayırıcı özellikleridir. O halde bu esasların arasında zikredilen “*sevdiği malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verir*” kısmının müstehab olarak kabul edilmesi makul olamaz.⁸⁸

Bu problemten kurtulmak için erken dönem müfessirlerinden Dahhâk gibi bazıları, zekât ayetinin Kuran’daki sadakayı emreden bütün ayetleri neshettiğini iddia etmiştir. Fakat zekât ayetinin, bu ayeti neshettiğini söylemek oldukça zordur. Çünkü aynı ayetin bir parçasının diğer bir parçasını neshettiğini söylemek makul olamaz. Hem iyilik sahiplerinin sıfatlarının anlatıldığı haber türü ayetler neshedilmeye elverişli değildir. Böyle bir nesih iddiası, söyleyeni yalancı durumuna düşürür ki Yüce Allah bundan münezzehtir. Ayrıca bu ayet, Medine döneminde en

84 Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-baliga*, thk. Seyyid Sabık. (Beyrut: Daru’l-cil, 2005), 2/62.

85 el-Bakara 2/177.

86 Tirmizî, “Zekât”, 27; Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kurân*, (Bakara, 177), 3/80.

87 Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kurân*, 3/85; Yusuf Karadâvî, *Fıkhu’z-zekât*, 2/969.

88 Yusuf Karadâvî, *Fıkhu’z-zekât*, 2/970.

temel farzlar ve ceza hukukuna dair ayetler indikten sonraki zamanlarda inmiştir. Sonuç olarak bu ayeti, muhkem kabul etmek kaçınılmazdır.⁸⁹

Bu görüş taraftarlarına göre zekât dışındaki mali yükümlülüklerin neler olduğuna bakacak olursak bunlar, “malın hakları” veya “mal üzerindeki yükümlülükler” başlığıyla zikredilmektedir ve bu haklar sırasıyla şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Hasat Zamanında Verilmesi Gereken Ekinin Hakkı

Zekâtтан başka mali sorumlulukların olduğunu savunanlara göre arazi ürünlerinden zekâtтан ayrı olarak bir de ekinin hakkı denilen bir miktarın verilmesi gerekmektedir. Böyle bir hakkın: “*Meyve verdiğinde onun (Allahın lütfettiği bahçe ve ekinlerin) meyvesinden yiyin ve hasat zamanında onun hakkını verin*”,⁹⁰ ayetinde açıkça belirtildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ayette söz konusu edilen hak, zekâtтан ayrı bir yükümlülük olmalıdır. Çünkü bu ayet, Mekke sürecinde inmiş ve zekât olarak ekinlerden alınan oşür (1/10) Medine’de farz kılınmıştır. Bu surenin içinde sadece bu ayetin Medine’de indiğini söylemek delilsiz bir iddia olur. Ayrıca bu hakkın, zekâtтан ayrı bir şey olduğunun diğer bir kanıtı ayette özellikle hasat gününde verilmesinin istenmesidir. Nitekim oşür, ekinler tamamen biçilip ayıklandıktan sonra hesaplanır ve verilmesi gereken miktar ancak o zaman tespit edilebilir.⁹¹

Burada zekâtтан ayrı olarak vacip görülen bu hakkın ölçüsünün ne olduğu sorusu akla gelebilir. Bu görüşün savunucularından biri olan İbn Hazm, bu ölçünün kişinin gönlünün dilediği miktardan ibaret olduğunu ve bunun belli bir sınırının bulunmadığını ifade eder. Buna benzer ifadeler, sahâbeden İbn Ömer’e, tâbiünden Atâ, Mücahid ve İbrahim en-Nehaî’ye de nispet edilmektedir. Bunlardan bazıları, aşağı yukarı ekinen bir tutam kadar olduğunu söyleyerek bir oran zikretmiştir.⁹²

Sonuç olarak İbn Ömer gibi bir sahâbi; Atâ, Mücahid ve Nehaî gibi önemli İslam hukukçuları söz konusu ayeti, zekâtтан ayrı malî bir yükümlülük olarak değerlendirmişlerdir.⁹³

2. Atların ve Diğer Ehlî Hayvanların Hakkı

Büyük baş ile küçükbaş hayvanlara sahip olanların yerine getirmesi gereken bazı haklara dair Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü, dünyada develeri olan kişi, onlar üzerindeki hakkını ödememişse, o develer dünyadaki halinden daha semiz ve güçlü olarak sahibinin üzerine gelir ve onu turnaklarıyla ezerler. Sürüler de en güçlü ve semiz hali ile şayet sahibi hakkını ödememişse onu turnaklarıyla çiğner, boynuzlarıyla süserler. Onların haklarından biri, suya götürüldüğünde sütünden ihtiyaç sahiplerine verilmesidir*”.⁹⁴ Bu hadisin bazı

89 Yusuf Karadâvî, *Fıkhu 'z-zekât*, 2/970.

90 el-Enâm, 6/141.

91 İbn Hazm, *el-Muhalla*, thk. Abdulğaffar el-Bendari. (Beirut: Darul'kutubi'l ilmiye, 2003), 4/20.

92 İbn Hazm, *el-Muhalla*, 4/21-22.

93 Yusuf Karadâvî, *Fıkhu 'z-zekât*, 2/972; Celal Yeniçeri, “İnfaka Genel Bakış” İSAV sempozyum tebliği, *Kuran ve Sünette Zekât*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 282.

94 Buhârî, “Zekât”, 3.

riyayetlerinde şu ilaveler de yer almıştır: bazı sahâbîler Ey Allah'ın Resulü verilmesi gereken hakları nelerdir? diye sorduğunda Allah Resulü: “*Erkek devesini, dişi develerle çiftleşmesi için isteyene ödünç vermek; kovasını, kovası olmayana ödünç vermek; onları, cihad etmek üzere binecek devesi olmayanlara vermek*”.⁹⁵

Buharî, yukarıda geçen hadisi “zekât vermeyenlerin günahı” başlığı altında zikretmiştir. Belli ki Buharî, bu hadisleri zekâta yorumlamıştır. Nitekim Buharî, zekâtı verilen malın kenz sayılmayacağını açıkça belirtmiş ve bu konuda bazı hadislerle yer vermiştir. İbn Hacer, zekâttan ayrı gibi görülen bu hakların şu ihtimaller çerçevesinde tevîl edildiğini belirtir:

- Bu haklar, zekât farz kılınmadan önceydi; zekât emrinden sonra bunlar neshedilmiştir.⁹⁶
- Bu haklar, vacip değil nafîle olan sadakalardandır. Fakat bu hadislerde hem zekât hem nafîle sadakalar bir bütün olarak zikredilmiştir. Yapılan tehditler sadece zekât vermeyenlere yöneliktir.
- Bu haklar, zaruret durumunda olan kişilere yöneliktir. Böyle durumlarda bu hakları yerine getirmek vaciptir.⁹⁷

3. Misafir Hakkı

Zekâttan ayrı mali sorumlulukların olduğu görüşünü savunanlar “*Allaha ve ahiret gününe inanan, misafirine ikramda bulunsun (onu güzel ağırlasın). Misafirlik üç gündür, bundan sonrası sadakadır. İlk gün ve gece ödülüdür (ikram ve iltifat daha fazladır)*”⁹⁸ hadisinden hareketle misafiri ağırlamanın vacip olduğunu söylemişlerdir. Bazı rivayetlerde “*Misafir, üç günden fazla kalıp da kardeşini günaha sokmasın. Zira bir şey ikram etmediğinde günaha girecektir*”⁹⁹ şeklinde dinî bir sorumluluğun olduğu açıkça beyan edilmiştir. Bu hadiste misafire ikram etmenin imanın bir gereği kılınmasından, üç günden sonrasının sadaka olarak nitelendirilmesinden ve ikram ifadesinin emir kipiyle yapılmasından hareketle misafiri ağırlama ve ona ikram etmenin vacip olduğu anlaşılmıştır.

Ebu Dâvûd, “sünnetle sabit olan vacipler ve haramlar” konusunda Hz. Peygamberin bazı haramları zikrettikten sonra misafiri ağırlamanın vacip olduğunu nakleder.¹⁰⁰ Bu rivayetten misafiri ağırlamanın vacip olduğu ve böyle bir vacibin Kuran’da yer almayıp sünnetle sabit olduğu anlaşılmaktadır.

Misafiri hangi şart ve durumlarda ağırlamanın vacip olduğuyla ilgili farklı görüşler vardır. Müctehidlerden Leys b. Sad’e (ö.175/791) göre misafiri sadece bir gece ağırlamak vaciptir.¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel’e göre misafir hakkı, şehir halkına değil taşra ve çöl gibi yerlerde yaşayanların üzerine vaciptir.¹⁰²

95 Müslim, “Zekât”, 6; Nesâî, “Zekât”, 9.

96 Bu hadisi rivayet eden Ebu Hüreyre zekât farz kılındıktan sonra Müslüman olduğu için İbn Hacer, bu tevîli sağlıklı bulmaz.

97 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, thk. Muhibbiddin el-Hatib, (Beyrut: Daru'l-marife, 1379), 3/269.

98 Buhârî, “Edeb”, 85.

99 Müslim, “Lukata”, 3.

100 Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6: “...Her kim ki bir kavme konuk olursa, o kavmin onu ağırlamaları gerekir (vaciptir). Şayet ağırlamazlarsa bu misafirin, onlardan ağırlama bedelini alma hakkı vardır”.

101 Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, “Kitabu'l-atime”, thk. İsamuddin Sababeti, (Mısır: Daru'l-hadis, 1993), 8/179.

102 Irâkî, *Tarhu'l-tesrib fi şerhi'l-takrib*, 8/225.

Şevkânî, misafir hakkının müekked sünnet olduğunu savunan Hanefî, Maliki ve Şafii mezheplerinin bu konudaki görüşlerini¹⁰³ zayıf bularak misafir hakkına dair rivayet edilen hadislerin; mülkiyet hakkı, mal dokunulmazlığı ve zekâtta başka malî bir sorumluluğun olmadığını ifade eden hadisleri tahsis ettiğini belirtir. Ayrıca Şevkânî, misafir hakkının sadece taşralılara veya bedevilere vacip olduğu ve hayati riski ortadan kaldıracak ölçülerle sınırlı olduğunu söyleyenlerin iddialarını da delilden yoksun ve zorlama yorumlar olduğunu ifade eder. Nitekim ona göre misafir hakkı konusundaki hadisler, farklı şekillerde tevîl edilemeyecek kadar çok ve gayet açıktır. Hem bazı rivayetlerde “bu hak vacip bir haktır” şeklinde sarîh bir ifade yer almaktadır.¹⁰⁴

4. Mâûn/Ufak Yardımlar

Zekâtta başka birtakım malî sorumlulukların olduğunu savunanların bir diğer dayanağı Kurân-ı Kerim'in Mâûn suresidir. Mâûn suresinde, dini/hesabî yalanlayanların sıfatları sıralanırken onların yetimin hakkını vermeyip onu azarladıklarından ve fakiri doyurmaya teşvik etmediklerinden bahsedilir. Sonra namaz kıldığı halde namazı ciddiye almayanlar, gösteriş yapanlar ve yardımı (mâûn) esirgeyenler tehdit edilmişlerdir.¹⁰⁵

Bu suredeki “mâûn” kelimesine balta, kova, tencere, kap kakak gibi komşuların birbirinden sıkça istedikleri araç ve gereçler ile zekât, ödünç verilen eşyalar, su, ateş, tuz gibi anlamlar verilmiştir.¹⁰⁶ Kısacası bazılarının verdiği zekât anlamını ayıracak olursak gündelik hayatta sıradan ihtiyaç duyulan tüm araç ve gereçler olduğunu söylemek mümkündür. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre İkrime, mâûn'u daha geniş bir anlamda alarak şöyle demiştir: “Mâûn'un en üst derecesi zekât, en alt derecesi bir eşyanın ödünç verilmesidir.”¹⁰⁷

Mâûn suresinde bu tür yardımları esirgeyenler zemmedilip tehdit edildiklerine göre ihtiyaç halinde bu tür yardımları yapmanın vacip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür yardımlar, zekâtta ayrı şeyler olduğuna göre Müslümanın malında zekâtta başka verilmesi gereken hakların yani birtakım malî sorumlulukların olduğu sonucu çıkarılmıştır.

5. Nafaka Yükümlülüğü

Her ne kadar nafaka konusunda görüş birliği olsa da zekât dışında birçok mali sorumluluğun olduğunu düşünenler, nafaka konusunu diğer haklar için bir kıyaslama argümanı olarak kullanmışlardır. Bununla beraber akrabalara yönelik nafaka konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Nafakanın bazı detaylarında farklı görüşler olsa da usul (anne-baba, dede) veya furuun (evlat, torun) ihtiyaç fazlası mala sahip olması ve karşı tarafın da muhtaç olması halinde birbirlerine nafaka yükümlülükleri konusunda ittifak vardır. Hanefî mezhebine göre

103 Irâkî, *Tarhu 'l-tesrib fi şerhi 'l-takrib*, 8/225-226; Şevkânî, *Neylu 'l-evtar*, “Kitabu'l-atime”, 8/178-179.

104 Şevkânî, *Neylu 'l-evtar*, “Kitabu'l-atime”, 8/179.

105 el-Mâûn, 107/1-7.

106 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-tenvîr*, (Tunus: Daru't-tunusiyye, 1984), 30/568.

107 Buhârî, “Tefsîr”, 107.

kardeş, amca, dayı, hala ve teyze gibi mahrem olan akrabalar (zevi'l-erhâm) şayet nafakaya muhtaç durumda iseler bunlara nafaka vermek vaciptir. Hanbelî mezhebinde mahrem şartı aranmaksızın varis olabilen tüm akrabalara ihtiyaç durumunda nafaka vermek vacip görülmüştür.¹⁰⁸

6. Âkile'ye Yüklene Diyet

Hata ile adam öldürme veya yaralama durumunda katilin akrabalarına (âkile)¹⁰⁹ yüklenen diyet (kan bedeli/tazminat)¹¹⁰, zekât dışındaki mali mükellefiyetlerin bir başka örneğidir. Cahiliye dönemindeki yardımlaşma ve dayanışma kurumlarından biri olarak gösterilen âkile müessesesi, İslam geldikten sonra da devam ettirilmiştir. O günün şartlarında yüz deve (bin dinar veya on bin dirhem) olarak takdir edilen diyet, oldukça yüklü bir meblağ olduğu için bu ağır yük, ölüme sebebiyet verenin yakınları arasında bölüştürülmüştür.¹¹¹

Katil ve yakınları (âkile), bu diyeti ödeyemeyecek derece fakir olup maktulün varisleri de haklarından feragat etmedikleri takdirde bu diyetin, katilin mensup olduğu kurum tarafından veya devlet hazinesi (beytülmal) tarafından ödeneceği ifade edilmektedir.¹¹²

7. Zaruret Durumunda Olanların Hakkı

Bazı ayet ve hadislerden¹¹³ hareketle darda kalmış bir Müslümanın açlık, susuzluk ve benzeri hayatını idame ettirecek ihtiyaçlarını karşılamak, gücü yeten herkese farz-ı kifaye olduğu ifade edilmektedir. Birileri bu ihtiyacı karşılasa sorumluluk herkesten düşer; yok eğer bu ihtiyaçlar karşılanmazsa varlıklı olan herkes günahkâr olur. Eğer bir yerde böylesi zaruri bir ihtiyacı gidermek belli bir kişiye bağlı görülürse bu ihtiyacı karşılamak onun için farz-ı ayn olur.¹¹⁴ Nitekim “*Onların mallarında isteyen ve ihtiyaç sahipleri için bir hak vardır*”¹¹⁵ ayeti, zaruret halinde olanların zaten öncelikli olarak böyle bir hakka sahip olduklarına işaret etmektedir.

Bu görüşü savunanların bir diğer önemli dayanağı genel olarak ihtiyaç sahiplerine bakılmasını ve Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın olması gerektiğini emreden birçok ayet ve hadislerdir. Bu ayet ve hadislerde yardımlaşma ve dayanışmanın inancın ve kardeşliğin bir gereği kılınmış olması, yani müminlerin alamet-i farikalarından sayılması, bu sığata haiz olmamanın kâfirlerin özelliklerinden addedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Dahası yer yer

108 Mevsilî, *el-İhtiyar li talilî'l-muhtar*, thk. Mahmud Ebu Dakika, (Kahire: Matbaatu'l-halebi, 1937), 4/12; Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh*, 7/767-768.

109 Kişinin baba tarafından erkek akrabalarına, bir diğer ifadeyle Asabelerine diyet ödedikleri için âkile denmiştir. Köken anlamı itibariyle engelleme, alıkoyma anlamındaki Akl, diyet için kullanılan diğer bir kavramdır. Hamza Aktan, “Âkile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/248.

110 en-Nisâ, 4/92.

111 Müslim, “Kasâme”, 11; Ebu Dâvûd, “Diyât”, 18, 19, 20; Fahri Demir, “Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi İşığında Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt XLIII, Sayı 2, 170; Alâeddin es-Semerkandî, *Tuhfetul'fukaha*, (Beirut: Darul'kutubi'l ilmiye, 1984), 3/106; Merginânî, *el-Hidâye*, 4/462.

112 Merginânî, *el-Hidâye*, 4/507, 512.

113 Ebu Davud, “Cihad”, 92; Ebu Davud, “Lukata”, 1.

114 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân*, II, 152.

115 ez-Zâriyât, 51/19.

bu hakları yerine getirmeyenler, ceza ve kötü akıbetle tehdit edilmişlerdir. Bütün bunlar, ancak vacip olan hükümler için geçerli olmalıdır. ¹¹⁶ Zaten aç olduğu bilinen kimselerin doyurulması neredeyse ittifakla farz olarak kabul edilmiştir. ¹¹⁷

Netice olarak zekât ve diğer kamu gelirleri, muhtaç ve mağdurların temel ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı takdirde, her bölgenin zenginlerinin, zekâtlarını vermiş olsalar dahi kendi çevrelerindeki mağdur ve fakirlere bakmaları farz olarak görülmüştür. ¹¹⁸

Değerlendirme ve Sonuç

İhtiyaç fazlası malların biriktirilmesiyle ilgili tartışmalarda Ebû Zer, Tevbe suresindeki 34. ayeti mutlak anlamda düşünerek ihtiyaç fazlası her türlü malı biriktirmeyi haram kılan kenz kapsamında değerlendirmiş ve bu ayeti, hayatı boyunca kendisi için adeta bir davet esası haline getirmiştir. Ebu Zer'in zekât oranları konusundaki fikrinin ne olduğunu bilemiyoruz fakat hayatı ve kişiliğine bakıldığında gayet zâhid biri olmakla beraber sert mizaçlı, şehir kültürüne alışkın olmayan bir karaktere sahiptir. ¹¹⁹ Çünkü hem Medine'ye geç yıllarda gelmiş hem de onun bu karakterini bilen Hz. Peygamber, ona yöneticilik vazifesi vermemiştir. Dolayısıyla Ebu Zer'in bu kişisel düşüncelerini genel geçer olarak kabul etmek mümkün değildir ve zaten Ebu Zer, genel kanaatin dışına çıkan bazı farklı görüşteki sahâbileri de aşarak kişisel görüşlerinde şaz kabul edilmiştir.

Kaynaklarda Hz. Ali'nin ismi, gerek ihtiyaç fazlası tüm malların biriktirilmesine karşı çıkanlar arasında gerekse zekâtтан ayrı birtakım mali sorumlulukların olduğunu savunan kişiler arasında zikredilmektedir. ¹²⁰ Sonuç olarak Hz. Ali'nin servet birikimi konusunda bir hassasiyete sahip olduğunu ve sınırsız bir şekilde mal biriktirmeye sıcak bakmadığını anlamak mümkündür. Fakat mal biriktirmeye rakamsal olarak belli bir sınır koymak ancak zaruret ve kıtlık gibi büyük kriz hallerinde devlet tarafından yapılabileceği düşünülebilir. Nitekim bu durum, devletin fiyatlara müdahale çerçevesinde koyduğu narh/tes'ir konusuna benzetilebilir.

Geçmişten günümüze çoğunluğa göre malının zekâtını verenlerin dilediği kadar birikim yapmasında bir sakınca görülmemiştir. Zira miras ayetlerinin varlığı; Hz. Peygamberin, döşğinde hasta yatan Sad b. Ebi Vakkas'a hitaben: *“Varislerini zengin bırakman, onları*

116 Örneğin Bkz. el-Mâide, 5/2; el-Fecr, 89/17-20; el-Beled 90/11-18; el-İsrâ, 17/26; en-Nisâ, 4/36-37. Ayrıca Bkz. Müslim, “Lukata”, 4; Ebû Davut, “Zekât”, “Hukuku'l-mal” babı, 32; Ebu Saîd el-Hudrî anlatıyor: “Bir seferdeyken Allah'ın resulü şöyle buyurdu: *“Her kimin fazladan bineği varsa bineği olmayana versin. Her kimin fazladan azığı varsa azığı olmayana versin”*. Sonra Allah Resulü daha başka mal türlerini de sıraladı ki artık yanımızda fazlalık olarak duran malda hiçbir hakkımızın olmadığını düşünmeye başladık”. Ebu Davud'un bu hadisi “Zekât” bölümünde ve “Malın Hakları” alt başlığında zikretmesi dikkat çekicidir ve Ebu Davud'un da bu görüşü savunduğuna işaret etmektedir. Bu hadis Müslim'in eserinde “ihtiyaç fazlası malların yardımlaşmada kullanılmasının müstehab olduğu” alt başlığında zikredilmiştir. Ayrıca Bkz. *“Açları doyurun, esirleri esaretten kurtarın”* Buhârî, “Atime”, 1; *“Yanı başında komşusu aç iken tok yatan mümin değildir”* Taberânî, *el-Mucev'ul-Kebir*, 1/259; Hâkim, *el-Müstedrek*, “Birr ve's-sıla”, 4/184. Zehebî, bu hadise sahih hükmünü vermiştir.

117 Mevsilî, *el-İhtiyar li talili'l-muhtar*, 4/175.

118 İbn Hazm, *el-Muhalla*, 4/281.

119 Örnek olarak Bkz. Müslim, “Eymân”, 10.

120 Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, 445-446 (Hadis No: 926-932); Yusuf Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 2/968.

insanlara el açarak fakir bırakmandan daha hayırlıdır” tavsiyesi ve malının üçte birini dahi hayır yolunda vasiyet etmesini çok görmesi,¹²¹ hatta adanmış olsa dahi böyle bir adağın uygulanmasına onay vermemesi,¹²² ayrıca nisap miktarına erişince zekât olarak alınan oranların bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş olması çoğunluğun ileri sürdüğü en önemli delillerdendir.

Ne var ki çoğunluğa ait olarak zikrettiğimiz bu yaklaşımın “zekât dışında mala terettüp eden hiçbir hak yoktur” şeklinde genel bir kural haline getirilmesini anlamak oldukça zordur. Ancak bu genel ifade, Hz. Peygamber’in, Muaz’ı Yemen’e gönderdiğinde halkın zekâttan başka mallarına dokunmamasını emrettiği olayda görüldüğü üzere zekât, devlet eliyle yürütülen bir müessese olduğu için devletin belirlenen zekât oranlarından fazla bir mal almaya hakkı yoktur şeklinde yorumlanabilir.

Çoğunluğun savunmuş olduğu “zekât dışında mali bir sorumluluk yoktur” kuralını dikkate aldığımızda buna göre devlet, zekât dışında herhangi bir vergilendirmeye gidemez sonucu çıkmaktadır. Bu durumda olağan üstü hallerde yapılması vacip görülen yardımlar, bireylerin şahsi sorumluluğuna bırakılmış olacaktır. Bir diğer ihtimal çoğunluğun dile getirdiği “zekât dışında mali bir sorumluluk yoktur” kuralı ile zaruret olmadığı takdirde devletin zekât dışında bir vergi alamayacağı kastedilmiştir. Bir başka açıdan bakacak olursak zekât muntazam bir vergidir ve zekât için belirlenen oranların dışında vergi alınmaz ancak zekât dışında mala terettüp eden haklar ve malî yükümlülükler, ârizî birtakım hak ve yükümlülükler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla çoğunluğun dile getirdiği söz konusu kuralı, mutlak olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Nitekim nafaka hakkının, âkile’ye ödetilen diyetin, açlık gibi zaruret durumunda olanlara yardım etmenin vacip olduğu konusunda neredeyse görüş birliği vardır.¹²³ Bunlardan başka düşman tehlikesi, bulaşıcı hastalıklar ve felaketler gibi sorunları, Müslümanların içinden bertaraf etmek, esirleri esaretten kurtarmak farz-ı kifaye olarak görülmüştür. Bu itibarla toplumun menfaati bireyin menfaatine tercih edilmiştir. Nitekim İmam Malik, İbnu’l-Arabî, Kurtubi, Şâtıbî, İbn Teymiye, Şafiilerden Remlî ile İmam Nevevî gibi âlimler, bu tür mali yardımların yerine göre farz olduğunu ifade etmişlerdir.¹²⁴ Zaten Müslümanların maruz kaldıkları her türlü zarar ve felaketlerin öncelikli olarak bertaraf edilmesi, herkes tarafından kabul gören hukuk ilkelerindedir.

Diğer taraftan Muhammed Hamidullah, öşür ile yüzde iki buçuk oranında verilen zekâtların dünya ölçeğinde ihtiyaçları karşılayamayacağını, bundan dolayı devletin, ihtiyaçları karşılamak adına ilave vergiler koyabileceğini ifade eder. Onun tespitlerine göre İslami yönetimlerin bin yıllık tecrübeleri bu gerçeği ispat etmiştir. Bu sebeple çeşitli dönemlerde hukukçuların onayıyla “nevâib” adı altında, yani acil ihtiyaçların karşılanması için geçici vergiler konulmuştur.¹²⁵

121 Buhârî, “Vesaya”, 2, 3.

122 Ebû Dâvûd, “el-Eymân ve’n-Nüzûr”, 28.

123 Cessâs, *Ahkamu’l-Kuran*, 4/301. Cessâs, bu bağlamda ayrıca “Malda, zekâttan başka haklar da vardır” rivayetine yer vererek bu görüşte olduğunu göstermiştir.

124 Yusuf Karadâvî, *Fikhü’z-Zekât*, 2/986, 987, 991.

125 Muhammed Hamidullah, *İslam’ın Doğuşu*, Çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 323.

Zekâtı verilen malın sınırsız şekilde biriktirilebileceğini savunan çoğunluğun genel bir kural gibi dillendirdiği “zekât ayeti, sadaka ve infakı emreden bütün ayetleri neshetmiştir”¹²⁶ sözüne de katılmak mümkün değildir. Nitekim neshedildiği söylenen bu ayetlerin sayısı yüzden fazladır ve İslam dini, evrensel olduğuna göre ihtiyaç ve zaruretlere her zaman ve zeminde yaşanabilir. Bu durumlarda, genel anlamda infak ve sadakayı emreden ayetlerin ışığında temel ihtiyaçların karşılanması zorunlu olmalıdır. Diğer yandan zekât, başlangıçta gönüllü iken tedrici olarak zorunlu ve farz hale getirildiğini söylemek, Hz. Peygamber tarafından belli oran ve belli tarihlerde toplanması gerektiği anlamında isabetli görülmektedir. Bu anlamda zekât bir vergi niteliğine dönüşmüştür. Fakat devlet otoritesi tarafından zekât toplanmadan önce infak etmeyenlerin diyaneten de hiçbir mesuliyetlerinin olmadığını ileri sürmek delilsiz bir iddia olur. Nitekim zekâtın, mutlak anlamda Mekke sürecinde farz kılındığına dair elimizde yeterince delil mevcuttur.

Bireylerin mal biriktirme hükmü tartışıldığı gibi devlet hazinesinin gelirlerinin yöneticiler tarafından biriktirilmesi de tartışılmıştır. Şafii hukukçulara göre devlet hazinesinin (beytülmal) giderlerinden geriye kalan malların, devlet hazinesinde tutulup biriktirilmesi caiz görülmemiş; bu malların yararı düşünülen kişilere dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir. Buna bir referans olarak Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin halifelik dönemlerindeki uygulamaları gösterilmiştir.¹²⁷

Diğer yandan Hanefi hukukçulara göre devlet hazinesinin giderlerinden geriye kalan malların, gelecekteki muhtemel sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla elde tutulup biriktirilmesi caizdir. Çünkü Müslümanların maslahatı, muhtemel tehlikelere karşı hazırlıklı olmayı gerektirir.¹²⁸

Bu iki ayrı yaklaşımdan birinin bazı uygulama ve rivayetler üzerinden meseleye baktığını, diğerinin maslahat ve yarar ilkesinden meseleye yaklaştığını görüyoruz. Meseleye daha genel bakmak gerekirse devlet, halkı için vardır ve bir devletin en önceliği, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Dolayısıyla muhtaç ve mağdur kişiler dururken devletin hazinede mal biriktirmesi ve malları âtil durumda bırakması İslam'ın sosyal adalet ilkeleriyle bağdaşmadığı gibi Hz. Peygamber ve onun ilk halifelerinin uygulamalarıyla da örtüşmez. Fakat tüm halkın asgari ve hayati temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra devletin, ihtiyaç fazlası malları değerlendirip biriktirmesi ve gelecekteki muhtemel ihtiyaçlar için hazinede tutması daha doğru olmalıdır. Kanaatimizce devletin harcama kalemlerinde ve mali tasarruflarında sıralama ve öncelik; a) halkın temel zaruri ihtiyaçları, b) kamu yararına olacak her türlü yapı ve yatırım, c) muhtemel ihtiyaçlar için hazinede birikim, şeklinde olmalıdır.

İhtiyaç fazlası malları biriktirme hükmünün zaman ve zemine göre değişebileceği ve mali sorumlulukların sadece zekattan ibaret olmadığı kanaati daha isabetli görülmektedir. Nitekim açlık sınırında olanlar dururken ne zengin bireylerin ne de devletlerin ihtiyaç fazlası malları biriktirip saklamaları caiz olmamalıdır.

126 Zekât ayeti: “Onların mallarından, onları arındırıp temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et” et-Tevbe, 9/103.

127 Vizâretu'l-Evkâf, Kuveyt, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, 2/346-347.

128 Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Cad, (Kahire: Daru'l-hadis, 2006), 317; Vizâretu'l-Evkâf, Kuveyt, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, 2/347.

Bunun somut örneklerinden birisi Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmelerinden hemen sonra Hz. Peygamberin Mekkelî Muhacirler ile Medinelî Ensâr arasında tesis ettiği kardeşlik (Muâhât) kurumudur. Çünkü muhacirler, fakirlik ve işsizlik problemiyle karşı karşıya kalmışlardı ve bu problem, kardeşlik uygulamasıyla çözümlendi. İki ayrı aile tek bir aile gibi birlikte yaşıyor ve çalışıyor hatta birbirine mirasçı olabiliyordu. Fakat daha sonra mirasçılık uygulaması Enfâl suresinin 75. ayetiyle neshedildi.¹²⁹

Diğer yandan Medine'de ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde Medine'ye göçebe bir gurubun geldiği sırada Hz. Peygamberin, kurban etlerinin üç günden fazla evde tutulmasını yasaklaması da bu görüşün isabetli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar daha sonraları kurban etlerinin, istendiği miktarda stoklanıp yenilebileceğine dair izin bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiği bazı rivayetlerde yer aldıysa da¹³⁰ Hz. Ali ile Abdullah b. Ömer, bu yasaklamanın sürdüğünü yani kurban etlerini üç günden fazla evde tutmanın caiz olmadığını savunmuşlardır.¹³¹ Bekli de onlar, Hz. Peygamberin bu konuda daha sonra verdiği ruhsattan haberdar olamadılar fakat böyle bir durumun yaşanmış olması, ihtiyaç fazlası malları biriktirme hükmünün şartlara göre değişebileceğini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2001.
- Ahmed Kâfi. *el-Hâcetü's-Şerîyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- Aktan, Hamza. "Âkile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2/248. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ali el-Hafif. *el-Milkiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*. Mısır: Daru'l-fikri'l-arabi, 1996.
- Ali Cuma. *el-Mekâyil ve'l mevâzîn eş-Şerîyye*. Kahire: el-Kuds, 2. Basım, 2001.
- Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: DİB Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Boratav, Korkut. *100 Soruda Gelir Dağılımı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*, Dimaşk: Dâru ibn-i kesir, 2002.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kuran*, thk. Muhammed Sadık Kamhavi. Beyrut: Daru ihyâi't-türâsi'l-arabi, 1405.

129 Buhârî, "Menakıbû'l-Ensâr", 3; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 16; Ayet, mealen şöyledir: "Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar". (el-Enfâl, 8/75).

130 Ebû Dâvûd, "Edâhî", 10.

131 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/449.

- Demir, Fahri, “Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi İşığında Bir Tedkik)”, 170, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLIII, Sayı 2, Yıl 2002.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi 'l-balîga*, thk. Seyyid Sabık. Beyrut: Daru'l-cil, 2005.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistani. *Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2013.
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, thk. Halil Muhammed, Beyrut: Daru'l-fikr, t.y.
- Efendioğlu, Mehmet. “Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/13. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erkal, Mehmet. *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kamûsü 'l-muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 8. Basım, 2005.
- Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek*, thk. Mustafâ Abdülkadir Ata. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'ın Doğuşu*, Çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mucemü mekâyisi 'l-luga*, thk. Abdüsselam Hârun, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1979.
- İbnü'l-Arabî, *Ahkamu 'l-Kuran*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 3. Basım, 2003.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid. *Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü 'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, v.d. Kahire: Darul'meârif, t.y.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu 'l-bârî*, thk. Muhibbiddin el-Hatib. Beyrut: Daru'l-marife, 1379.
- İbn Hazm, *el-Muhalla bi 'l-asar*, thk. Abdulğaffar el-Bendari. Beyrut: Darul'kutubi'l ilmiye, 2003.
- İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah Muhammed. Kahire: Daru Hecer, 1987.
- Kallek, Cengiz. “Narh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/387. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu 'z-zekât*, Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2. Basım, 1973.
- Kiyâ el-Herrasî, *Ahkamu 'l-Kuran*, thk. Musa Muhammed Ali - D. İzzet Ali id Atıyye. Beyrut: Daru'l-cil, 2004.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li-ahkâmi 'l-Kurân*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988.
- Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Cad. Kahire: Daru'l-hadis, 2006.
- Merginânî, *el-Hidâye Şerhu bidayetul'mübtedi*, thk. Adnan Derwiş. Beyrut: Darul'erkam, t.y.
- Mevsilî. *el-İhtiyâr li talîli 'l-muhtâr*, thk. Mahmud Ebu Dakika. Kahire: Matbaatu'l-halebi, 1937.
- Muhammed Bakır Sadr. *İktisaduna*, Beyrut: Dâru't-taâruf, 20. Basım, 1987.
- Mustafa es-Sibâî, *İştirakiyyetü 'l-İslam*, Dımaşk, y.y., 3. Basım, 1960.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn en-Nisâbü'rî. *el-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Ebu Kuteybe Nazar. Riyad: Dâru tabya, 2006.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan Ali. *el-Erkânü 'l-Erbaa mukâreneten ma'ad-diyânâti 'l-uhra*, y.y. Daru'l-kütubi'l-islamiyye, t.y.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünen/el-Mücteba*, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2014.
- Ölmezoğulları, Nalan. *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 5. Basım, 2008.
- Şâtübî, İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*, thk. Meşhur b. Hasan. Suud: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şevkânî, *Neylu 'l-evtâr*, thk. İsamuddin Sababeti. Mısır: Daru'l-hadis, 1993.
- Şîrâzî, Ebu İshak. *el-Mühezzeb*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu 'l-beyân an te'vîli âyi 'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Daru hecer, 2001.

- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman. *el-Mucemu'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdulmecid. Kahire: Mektebetu İbn-i Teymiyye, t.y.
- Tahânevî, *Keşşâfu istulâhâti'l-fünûn*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Dâru't-tûnusiyye, 1984.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen*, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2011.
- Vâhidî. *Esbabu nuzuli'l-Kuran*, thk. Kemal Zağlul. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1991.
- Vehbe Zuhayli. *el-Fikhu'l-İslamî ve Edilletuh*, Dımaşk: Daru'l-fikr, 3. Basım, 1989.
- Vizaretu'l-evkaf, Kuveyt. *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, Kuveyt: Daru's-safve, 1995.
- Yaran, Rahmi. *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2007.
- Yeniçeri, Celal. "İnfaka Genel Bakış", İSAV sempozyum tebliği, *Kuran ve Sünette Zekât*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Zehebî. *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1982.
- Zeynüddin Irakî - Ebu Züra İbnü'l-Irakî. *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*. Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabi, t.y.